

Μετά τον Νεοφιλελευθερισμό: η Κατάσταση στην οποία Βρισκόμαστε

του Δημήτρη Γάκη

Η ευρεία εξάπλωση του Covid-19 και τα επακόλουθα μέτρα καραντίνας παγκοσμίως τον Μάρτιο του 2020 έχουν δημιουργήσει μια πρωτόγνωρη κατάσταση για τον νεοφιλελευθερισμό –για τη μορφή δηλαδή που έχει πάρει ο καπιταλισμός από τη δεκαετία του 1970– όπως αυτός έχει δομικά σχηματιστεί από τη συνεχή και απεριόριστη τοπική και παγκόσμια κινητικότητα (μετακίνηση, μεταφορά, ταξίδι, κ.λπ.) και τη ζωή και εργασία στη μητρόπολη (ο ηγεμονικός τύπος παραγωγής αξίας στον ύστερο καπιταλισμό). Πώς μπορεί αυτή η νέα συνθήκη να επηρεάσει το νεοφιλελευθερισμό συγκεκριμένα, τον καπιταλισμό γενικότερα, και τον κοινωνικοπολιτικό ανταγωνισμό; Ιδού μερικές σκόρπιες σκέψεις:

1. Καπιταλισμός είναι, μεταξύ πολλών άλλων, ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής είναι η παραγωγή εμπορευμάτων (ως ανταλλακτικές αξίες). Η παραγωγή εμπορευμάτων δεν εμπεριέχει μόνο την παραγωγή υλικών αγαθών, αλλά και υπηρεσιών, κοινωνικών σχέσεων, υποκειμενικοτήτων, και μορφών ζωής. Αυτός ο τελευταίος τρόπος παραγωγής είναι η βιοπολιτική παραγωγή.
2. Από τη δεκαετία του 1970, οι ύστερες καπιταλιστικές μορφές ζωής έχουν μορφοποιηθεί ως νεοφιλελεύθερες μορφές ζωής. Ο νεοφιλελευθερισμός δεν είναι μόνο ένα σύνολο οικονομικών πολιτικών και πρακτικών, αλλά και, ως τρόπος βιοπολιτικής παραγωγής, ένα σύνολο ανθρώπινων διαγωγών. Ανάμεσα στα διάφορα χαρακτηριστικά του νεοφιλελευθερισμού (παγκοσμιοποίηση ως παγκόσμιο

ελεύθερο εμπόριο βασιζόμενο στον ανταγωνισμό, χρηματιστικοποίηση, ιδιωτικοποιήσεις, εντατικοποιημένη σχέση χρέους-κατανάλωσης, ηγεμονία της άυλης (διανοητικής και συναισθηματικής) παραγωγής, παντοδυναμία του θεάματος, κλπ.) η αυξημένη κινητικότητα του κεφαλαίου –και σε αυτό συμπεριλαμβάνεται και η αυξημένη κινητικότητα των ανθρώπων (ως «ανθρώπινο κεφάλαιο») με τη μορφή της μετακίνησης και του ταξιδιού είτε για εργασία είτε για αναψυχή – συνιστά έναν από τους θεμελιώδεις πυλώνες του.

3. Εάν ο Αύγουστος του 1971, με το τέλος της συμφωνίας του Brenton Woods και την εγκατάλειψη του κανόνα του χρυσού, μπορεί να θεωρηθεί ως η ημερομηνία γέννησης του (παγκόσμιου) νεοφιλελευθερισμού στην πράξη –ως θεωρητικό εγχείρημα ο νεοφιλελευθερισμός είχε γεννηθεί μερικές δεκαετίες πριν– τότε ο Μάρτιος του 2020 μπορεί να αποτελέσει την ημερομηνία θανάτου του.
4. Τη στιγμή αυτή ο θάνατος του νεοφιλελευθερισμού είναι μια δυνητικότητα, όχι μια πραγματικότητα. Η κρίση του Covid-19 και τα επακόλουθα μέτρα καραντίνας τα οποία έχουν παγώσει ένα πολύ μεγάλο μέρος των μετακινήσεων, μεταφορών, ταξιδιών και της φυσικής/σωματικής κοινωνικής ζωής παγκοσμίως μπορούν να ιδωθούν ως ένα βαρύ εγκεφαλικό που έχει πλήξει τον νεοφιλελευθερισμό, ρίχνοντάς τον σε κώμα – ειδικά αν αναλογιστούμε το βαρύ πλήγμα στην, ακόμη ζωτικής σημασίας για τον ύστερο καπιταλισμό, αδιάκοπη παγκόσμια μεταφορά και ανταλλαγή εμπορευμάτων και μετακίνηση ανθρώπων.
5. Ο κωματώδης νεοφιλελευθερισμός μπορεί όντως να πεθάνει στον απόηχο της κρίσης του Covid-19. Μπορεί όμως κάλλιστα και να επιβιώσει, αλλά είναι αρκετά σαφές ότι ο σύγχρονος καπιταλισμός θα αποκτήσει μια διαφορετική μορφή από αυτήν που είχε τα τελευταία 50 χρόνια. Το

σχήμα του «παραδοσιακού» νεοφιλελευθερισμού ως η ηγεμονική μορφή του σύγχρονου καπιταλισμού δεν έχει απλά ανασταλεί για όσο διαρκέσει η κρίση του Covid-19 – αρκεί να παρατηρήσει κανείς όλους αυτούς τους νεοφιλελεύθερους να υποκύπτουν φαινομενικά στη διακριτική γοητεία του (περιορισμένου) Κεϋνσιανισμού αντιμετωπίζοντας την ανικανότητα του νεοφιλελεύθερου κράτους να παράσχει «ασφάλεια» στους πολίτες του, πόσο μάλλον στους μη-πολίτες του. Το σχήμα αυτό έχει στην πραγματικότητα αμετάκλητα τροποποιηθεί, αν όχι ολοκληρωτικά ακυρωθεί, εξαιτίας των ριζικών βιοπολιτικών μεταμορφώσεων στα συστήματα παραγωγής υποκειμενικότητας. Ας αναλογιστούμε απλά τη σημασία και το βάθος των ανθρωπολογικών επιπτώσεων της παρατεταμένης και εκτεταμένης κοινωνικής αποστασιοποίησης, ως μια μορφή μαλακής δύναμης, και της απαγόρευσης κυκλοφορίας, ως μια μορφή σκληρής δύναμης. Από αυτή την οπτική, οι «παραδοσιακές» νεοφιλελεύθερες μορφές ζωής (1970-2020) μπορούν να θεωρηθούν νεκρές.

6. Αλλά, βέβαια, ο θάνατος των «παραδοσιακών» νεοφιλελεύθερων, ύστερων καπιταλιστικών μορφών ζωής δεν υποδηλώνει το θάνατο του νεοφιλελευθερισμού ή, ακόμη λιγότερο, των καπιταλιστικών μορφών ζωής καθ'αυτών.
7. Δεν πρέπει να παραλείψουμε να παρατηρήσουμε πως συγκεκριμένες μορφές και κλάδοι της νεοφιλελεύθερης καπιταλιστικής παραγωγής αξίας κερδοφορούν ακόμη –ορισμένες και περισσότερο!– εν μέσω της κρίσης του Covid-19: Amazon, Netflix, και Instacart είναι κάποια ενδεικτικά παραδείγματα. Την ίδια στιγμή, άλλες εμβληματικές μορφές επιχειρηματικότητας, χαρακτηριστικές της gig economy και των νεοφιλελεύθερων μορφών ζωής, όπως το Airbnb και το Uber, αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα, το λιγότερο – το ίδιο ισχύει βέβαια και για τους περισσότερο «κλασσικούς» τομείς της ύστερης καπιταλιστικής οικονομίας, όπως μεταφορές και τουρισμός,

ψυχαγωγία, φυσικό λιανικό εμπόριο, κλπ.

8. Είναι η κρίση του Covid-19 το τελευταίο καρφί στο φέρετρο μεγάλου μέρους του «μη-απαραίτητου» βιομηχανικού/υλικού εμπορευματικού καπιταλισμού –από το εργοστάσιο στο (φυσικό) μαγαζί– το οποίο σηματοδοτεί την περαιτέρω εντατικοποίηση της ηγεμονίας της βιοπολιτικής/άυλης παραγωγής; Ή μήπως η κρίση του Covid-19 τέμνει διαγώνια τόσο τις υλικές όσο και τις άυλες μορφές παραγωγής αξίας, θέτοντας ένα νέο παράδειγμα που έρχεται να αντικαταστήσει την ηγεμονία της άυλης παραγωγής; Είναι ακόμη μάλλον πολύ νωρίς για να απαντηθεί αυτό το ερώτημα.
9. Μπορεί βέβαια να ισχύουν και τα δύο. Δηλαδή, ίσως η περαιτέρω εντατικοποίηση της βιοπολιτικής παραγωγής να ολοκληρώνει τη μετάβαση από την τυπική στην πραγματική υπαγωγή της ζωής στο κεφάλαιο, μεταμορφώνοντας τον χαρακτήρα και την αλληλοσχέτιση της υλικής και της άυλης παραγωγής (ζωή και εργασία ως ένα), σηματοδοτώντας έτσι την ανάδειξη ενός νέου οικονομικού και πολιτικού παραδείγματος και νέων (μετα-)νεοφιλελεύθερων ή (μετα-)καπιταλιστικών μορφών ζωής.
10. Αν η νεοφιλελεύθερη φάση της καπιταλιστικής παραγωγής μπορεί να γίνει κατανοητή ως χαρακτηριζόμενη από την (ποιοτική και τασιακή) ηγεμονία της άυλης/βιοπολιτικής παραγωγής (τυπική υπαγωγή της ζωής στο κεφάλαιο), τότε η μετα-νεοφιλελεύθερη φάση της μπορεί να ιδωθεί ως η πραγματική υπαγωγή της ζωής στο κεφάλαιο. Υπό αυτό το σχήμα, η ανθρώπινη ζωή γίνεται αντιληπτή ως τίποτα περισσότερο, ή λιγότερο, από γυμνή (βιολογική) ζωή συν ανθρώπινη δραστηριότητα που παράγει-καταναλώνει αξία. Συνεπώς, η παραγωγή-κατανάλωση αξίας μπορεί να αναδειχθεί εντός των μετα-νεοφιλελεύθερων μορφών ζωής όχι απλά ως βασική, αλλά ως πανταχού παρούσα κοινωνική

σχέση.

11. Μολαταύτα, τα παραπάνω δεν σημαίνουν ότι τα πάντα (θα) είναι σχεδιασμένα, ελεγχόμενα, και εκτελεσμένα από τη συντεταγμένη εξουσία (ως κράτος ή/και κεφάλαιο) – και αυτό συμπεριλαμβάνει, βεβαίως, και τις ίδιες τις κρίσεις. Όπως ο Foucault και ο Negri έχουν τονίσει στις βιοπολιτικές θεωρητικές τους προσεγγίσεις, δεν υπάρχει εξουσία χωρίς τη δυνατότητα εξέγερσης και για αυτό η ζωή μπορεί πάντοτε δυνητικά να υπερβεί τη (συντεταγμένη) εξουσία και την καπιταλιστική υπαγωγή.
12. Είναι αρκετά σαφές ότι οι διάφορες πολιτικές ανοσίας αγέλης που ορισμένα κράτη έχουν (εν μέρει) ακολουθήσει είναι, ειδικά δεδομένης της απουσίας εμβολίου, τίποτα λιγότερο από έναν πειραματισμό της κυρίαρχης εξουσίας με τον κοινωνικό δαρβινισμό. Αλλά τι σηματοδοτούν οι διαδεδομένες προστατευτικές-πειθαρχικές κρατικές πολιτικές της κοινωνικής αποστασιοποίησης και της απαγόρευσης κυκλοφορίας υπό τη συνθήκη της κρίσης του Covid-19; Σηματοδοτούν τη μετάβαση από αυτό που θα μπορούσε να ονομαστεί τυπική κατάσταση εξαίρεσης στην πραγματική κατάσταση εξαίρεσης. Ήτοι, η κατάσταση εξαίρεσης –ως ένας χαρακτηριστικός νεοφιλελεύθερος βιοπολιτικός μηχανισμός όπως έχει αναλύσει ο Agamben– δεν είναι πλέον (χωρο-χρονικά) τοπική και (θεματικά) περιορισμένη, επηρεάζοντας μόνο ένα συγκεκριμένο αριθμό ανθρώπων και (φιλελεύθερων) δικαιωμάτων, αλλά εφαρμόζεται τώρα σε καθολικό επίπεδο, τόσο χωρο-χρονικά, όσο και θεματικά.
13. Με άλλα λόγια, η ανάπτυξη της μόνιμης κατάστασης εξαίρεσης εντατικοποιείται και διευρύνεται, με την εξαίρεση να μην αποτελεί πλέον μια ανωμαλία θεμελιακά επιτρεπόμενη και ενσωματωμένη στον κανόνα, αλλά να θεσμίζεται η ίδια ως (ο νέος) κανόνας. Σε αυτό το

σημείο, η παρατήρηση του (ύστερου) Wittgenstein πως όταν η εξαίρεση γίνεται κανόνας το αρχικό παιχνίδι καταστρέφεται και ένα νέο, διαφορετικό παιχνίδι αναδεικνύεται, είναι ιδιαίτερα σημαντική.

14. Οι ευρέως διαδεδομένες πολιτικές καραντίνας παγκοσμίως:
 - α) έχουν θέσει σε παύση την καπιταλιστική παραγωγή και τους αντίστοιχους τρόπους ζωής, β) έχουν αφαιρέσει από τους ανθρώπους θεμελιακές πτυχές της ζωής τους, ειδικά όσον αφορά το υλικό/φυσικό κοινωνικό πεδίο, και γ) έχουν δώσει ώθηση σε συγκεκριμένες πτυχές της άυλης κοινωνικής ζωής και βιοπολιτικής παραγωγής. Ενώ ο καπιταλισμός έχει ιστορικά στηριχθεί στην παραγωγή και κατανάλωση αξίας από ανθρώπους εκτός της οικίας τους, μπορούμε εύκολα να φανταστούμε μια κατάσταση μετά την κρίση του Covid-19 –χαρακτηριζόμενη από μια οξεία οικονομική κρίση– στην οποία οι άνθρωποι βρίσκονται εκτός της οικίας τους, εάν και όποτε είναι αναγκαίο, (κυρίως) για να παράγουν αξία, καταναλώνοντας αξία (κυρίως) στην και από την οικία τους.
15. Το ότι πολλοί άνθρωποι πεθαίνουν, ενώ θα μπορούσαν να είχαν σωθεί εάν οι μορφές ζωής μας ήταν διαφορετικές (για παράδειγμα, μη-καπιταλιστικές,) δεν αποτελεί διακριτικό χαρακτηριστικό της κρίσης του Covid-19 – είναι ο καθημερινός τρόπος λειτουργίας του καπιταλισμού. Αυτό που καθιστά την κρίση του Covid-19 μοναδική –τουλάχιστον όσον αφορά τα τελευταία πολλά χρόνια– είναι το ότι, πρώτον, το εύρος των ανθρώπων που βρίσκονται δυνητικά σε κίνδυνο είναι μεγαλύτερο από αυτό που συνήθως επιτρέπει η καπιταλιστική κανονικότητα και, δεύτερον, αυτό το διευρυμένο πλήθος ανθρώπων έχει, σε παγκόσμιο επίπεδο, μαλακά ωθηθεί ή σκληρά εξαναγκαστεί να εκτίσει μια ποινή κατ' οίκον περιορισμού.
16. Αναλογιζόμενοι την ιστορική συγκυρία της κρίσης του

Covid-19, με, πρώτον, τη σειρά συνεχιζόμενων οικονομικών και χρηματοπιστωτικών κρίσεων, δεύτερον, τις οξείες περιβαλλοντικές και κλιματικές κρίσεις, και, τρίτον, τη συγκεκριμένη πολιτική περίσταση όπου η δύναμη της ακροδεξιάς έχει φτάσει στο μέγιστο σημείο της από το τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, αυτό που διακυβεύεται πολιτικά, αλλά και οντολογικά, δεν είναι απλά ένας διαφορετικός κόσμος, αλλά η ίδια η ύπαρξη ενός ανθρώπινου κόσμου. Ενώ η κοινωνική σχέση του κοινού (π.χ. ως κοινή χρήση και άρνηση της ιδιοκτησίας) αποτελεί οντολογική συνθήκη για τη συγκρότηση του ανθρώπινου κόσμου (η γη, ο αέρας, το νερό, αλλά και η γλώσσα και η γνώση αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα), η αντικατάσταση της κοινωνικής σχέσης της ιδιοκτησίας –ενός από τους πυλώνες του καπιταλισμού– με αυτή του κοινού αναδεικνύεται πλέον όχι απλά ως πολιτικό πρόταγμα, αλλά ως ιστορικο-κοινωνική συνθήκη για την επιβίωση του ανθρώπινου κόσμου, με τη συλλογική, συνεχή, και ρητή αυτοθέσμιση να συνιστά μία από τις σχετικές πολιτικές μορφές που η ιστορικο-κοινωνική αυτή συνθήκη μπορεί να λάβει.

17. Αυτό που θα ακολουθήσει μετά την κρίση του Covid-19 μπορεί –από την οπτική του ανταγωνιστικού κινήματος– να είναι καλύτερο ή χειρότερο από τον νεοφιλελευθερισμό, αλλά σίγουρα θα είναι κάτι διαφορετικό. Η στάση και αποτελεσματικότητα του ανταγωνιστικού κινήματος θα καθορίσει, όπως πάντα στην ιστορία του καπιταλισμού, το κατά πόσο οι περισσότερες δυστοπικές μετα-νεοφιλελεύθερες προοπτικές θα υλοποιηθούν (ή όχι).